

MONEDE ȘI „VÂRFURI DE SĂGEȚI” DESCOPERITE RECENT LA ARGAMUM ȘI ENISALA

Theodor ISVORANU

Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; e-mail: theodor_isvoranu@yahoo.com

Keywords: Argamum, Enisala, arrowheads, Greek coins, Late Roman coins

Abstract: The numismatic material presented below comes from the archaeological researches carried out within the project “ANR-Pont Euxin. Orgame, nécropole et territoire”, coordinated by Alexandre Baralis (Musée du Louvre) and Vasilica Lungu (ISSEE). Most of the 16 monetary pieces are dated during the 6th–3rd centuries BC and in the Late Roman Empire, as follows: five „arrowheads”, an early Istrian coin of Apollo type, an undetermined small Greek coin and nine Roman nummi of the 4th Century AD (including an imitation), dating from Constantine I to Valens. Despite the small number, the coins in the catalogue enrich the information known so far, including two more rarely encountered items. They confirm a high level of commercial activities at Orgame/Argamum and its surroundings in the 6th–5th century BC, but also during the era of Dominate, attested by at least three large „arrowheads” hoards, also by an important coin hoard and many isolated pieces of the 4th century AD.

Cuvinte-cheie: Argamum, Enisala, vârfuri de săgeți, monede grecești, monede romane târzii

Rezumat: Materialul mai jos prezentat provine din cercetările arheologice organizate în cadrul proiectului „ANR-Pont Euxin. Orgame, nécropole et territoire”, coordonat de Alexandre Baralis (Musée du Louvre) și Vasilica Lungu (ISSEE). Dintre cele 16 monede, cele mai multe datează din perioada secolelor VI–III a.Chr. și epoca Imperiului roman târziu, după cum urmează: cinci „vârfuri de săgeți”, o monedă istriană de tip Apollo din seria timpurie, o mică piesă grecească dificil de încadrat cronologic și nouă nummi din secolul IV (între care o imitație), în succesiune cronologică de la Constantin I la Valens. În ciuda numărului mic, monedele din catalogul de mai jos completează informațiile cunoscute până acum, inclusiv cu două exemplare mai rar întâlnite. Acestea confirmă un nivel ridicat al activităților comerciale la Orgame/Argamum și împrejurimi în secolele VI–IV a.Chr., dar și în epoca Dominatului, așa cum atestă cel puțin trei tezaure mari de „vârfuri de săgeți”, de asemenea un tezaur monetar important și mai multe piese descoperite izolat, datând din secolul IV p.Chr.

Cele mai vechi piese cu rol monetar din lotul de 16 exemplare la care ne referim sunt cinci „vârfuri de săgeți”, două exemplare provenind din puncte neprecizate de pe teritoriul localității Enisala, com. Sarichioi, jud. Tulcea (nr. 1–2), iar celelalte din suprafața cercetată sistematic a rezervației arheologice Orgame/Argamum (cap Doloșman, com. Jurilovca, jud. Tulcea), din campaniile 2010 și 2012 (nr. 3–5). Acestea, turnate în tipare bivalve, fac parte din categoria „protomonedelor” de formă particulară ce au asigurat necesarul pentru tranzacții mărunte în intervalul cca 550 – primele decenii ale sec. V a.Chr. în orașele grecești din zona litoralului nord și vest-pontic și în hinterlandul apropiat. Arealul Istros-Orgame/Argamum reprezintă una dintre cele trei concentrări importante de astfel de descoperiri, piesele fiind ipotetic atribuite atelierului istrian, acesta controlând și eventualele centre secundare de producție de la Orgame și Tomis¹. Cele cinci piese documentează toate cele trei variante ale clasificării propuse de Gh. Poenaru Bordea și E. Oberländer-Târnoveanu pentru

partea recuperată din marele tezaur descoperit în 1918–1919 la Jurilovca².

„Vârfurile de săgeți” sunt bine documentate în ambele zone de proveniență menționate. De la Enisala mai sunt cunoscute două mari tezaure, ambele conținând sute de piese³. Nu este exclus ca piesele de față, după aspect conservate într-un mediu identic, unde au căpătat patina verde, să provină tot dintr-un depozit monetar, venind, poate, chiar în completarea unuia deja cunoscut. În ceea ce privește cetatea de la capul Doloșman, dacă în cadrul stațiunii arheologice au mai fost descoperite izolat câteva exemplare⁴, descoperirile cele mai spectaculoase s-au făcut în puncte învecinate (la distanță de câțiva km, pe teritoriul comunei Jurilovca) aparținând *chorei* cetății Orgame, precum la Jurilovca (trei tezaure, între care unul de circa de 2000 exemplare, recuperate în proporție de cca 10%)⁵, Vișina (tezaur de cca 700 de exemplare)⁶ și într-un loc neprecizat dintre cele două localități (tezaur de peste 200 de exemplare)⁷.

¹ Poenaru Bordea 2001, p. 9–10.

² Poenaru Bordea, Oberländer-Târnoveanu 1980, p. 144.

³ Aricescu 1975; Talmațchi 2009, p. 600; Talmațchi 2011, p. 65, nota 85.

⁴ Poenaru Bordea, Oberländer-Târnoveanu 1980, p. 142; Iacob *et alii* 1999, p. 203.

⁵ Poenaru Bordea, Oberländer-Târnoveanu 1980; Mănucu-Adameșteanu, Poenaru Bordea 1992–1993, p. 127, nota 9; Poenaru Bordea 2004, p. 43, nr. 15.

⁶ Mănucu-Adameșteanu 1984; Poenaru Bordea 2004, p. 44, nr. 37.

⁷ Poenaru Bordea 2004, p. 44, nr. 38.

Toate monedele provin din situl arheologic Argamum, fiind recoltate în campaniile de săpături din anii 2010–2012.

Din perioada autonomiei atelierului istriean, în catalog este descrisă o monedă de bronz din seria timpurie cu efigia lui Apollo pe avers (nr. 6), care s-ar data, după studii mai recente, în intervalul cca 339–313 a.Chr., eventual chiar până la începutul veacului următor, în paralel poate cu seria identică de flan mai mic și oarecum contemporană cu monedele de argint istriene din cea de-a IV-a grupă⁸. De la Argamum mai sunt cunoscute două piese de tip Apollo, dar din seria mică⁹, un alt exemplar fiind descoperit la Sălciocara, com. Jurilovca¹⁰.

În cazul monedei de flan mic din orichalcum, cu suprafața afectată de ardere și topire parțială (nr. 7), după aspect emisă cel mai probabil într-un atelier grecesc, este dificil de stabilit dacă datează din epoca anterioară stăpânirii romane sau reprezintă un *assarion* provincial din veacurile II–III p.Chr.

În lotul prezentat mai jos, grupul majoritar este constituit de monedele romane târzii (nr. 8–16), reprezentând nominaluri de bronz argintat și bronz, în succesiune cronologică de la reforma lui Constantin a monedei de tip *nummus*, din anul 318, până în perioada condominiului Valentinian I – Valens. Sunt documentate perioadele 317/8–324 (două exemplare, între care o imitație), 341–348 (două exemplare), 348–354 (două exemplare), 354–358 (un exemplar) și 364–378 (două exemplare).

Monedele emise în intervalul 318–348 (nr. 8–11) sunt *nummi* constantinieni¹¹ în faze diferite de evoluție ponderală, de la exemplare „grele” și foarte bine conservate, specifice perioadei imediat următoare reformei lui Constantin – precum piesa nr. 8, care păstrează urme ale stratului de argint – la exemplare târzii cu dimensiuni mult diminuate, precum cele din intervalul 341–348 (nr. 10–11). Remarcăm și prezența unei imitații (nr. 9), cel mai probabil reproducând o monedă a reformei din 318 de la Siscia, de tip *Victoriae Laetae Princ Perp*, pentru cezarul Constantin II. Monedele bătute în intervalul 318–319 de monetăriile occidentale controlate de Constantin I, cu valoare intrinsecă sensibil mai mare decât emisiunile ulterioare, și îndeosebi cele de acest tip, au fost frecvent imitate¹², uneori destul de fidel. Fenomenul asimilării unor asemenea piese stocului de

numerar de pe piețele monetare din Scythia Minor și circulația lor, în cantitate redusă, laolaltă cu monedele veritabile, a mai fost semnalat în descoperirile dobrogene, la Argamum fiind confirmat și de existența unei imitații, după o monedă de la același împărat, în tezaurul de 227 monede din bronz descoperit în anii 2000–2001 în sectorul *extra muros* al cetății¹³.

Dintre valorile nominale ale reformei lui Constantius II din anul 348, lotul conține o *maiorina* (AE 2) „ușoară”¹⁴ cu litera Δ în spatele bustului de pe avers (nr. 12), emisă începând cu anul 351 de către Constantius II, rămas singur Augustus legitim, respectiv alți patru *nummi centenionales* (AE 3), reprezentând anii 351–358 ai domniei acestuia (nr. 13–14) și, respectiv, perioada asocierii primilor împărați ai dinastiei valentinieni (nr. 15–16).

Dintre monetăriile precizate sunt documentate cele din Thessalonic (două exemplare) și Nicomedia pentru intervalul 318–348, respectiv Constantinopol și Nicomedia (câte două exemplare) pentru perioada 348–378. Catalogul nostru completează statistica descoperirilor de epocă romană târzie de la Argamum cunoscută până în prezent¹⁵, care consemna în total, pentru perioada 294–450, 16 monede bătute la Thessalonic, 31 de la Constantinopol și 27 de la Nicomedia, dintre care¹⁶: anii 318–324, două exemplare Thessalonic; anii 341–348, nicio piesă Thessalonic, trei exemplare Nicomedia; anii 348–354, două exemplare Constantinopol; anii 354–358, patru exemplare Nicomedia; anii 364–378, nouă exemplare Constantinopol, patru exemplare Nicomedia.

CATALOG

„Vărfuri de săgeți”

Piese foliforme turnate. Atelier neprecizat (Istros sau Orgame?)
Cf. Poenaru Bordea, Oberländer-Târnoveanu, 1980, p. 144.
Cf. Poenaru Bordea 2001, p. 9, cca 550 – primele decenii ale secolului V a.Chr.

Tip α

1. AE 3,87 g; 34,2 × 10,2 mm; ușor îndoită spre vârf; patină verde.
2. AE 3,15 g; 40,1 × 10 mm; patină verde.
Enisala, passim.
3. AE 1,72 g; 40,1 × 9 mm; aripile laterale fragmentare.
Argamum 2010, punct „Zimbru-cherhana”, SVI, -0,10 m.

⁸ Poenaru Bordea 2001, p. 17; Talmațchi 2011, p. 341–342; Dima 2013, p. 24–26.

⁹ Iacob *et alii* 1999, p. 204; Poenaru Bordea 2001, p. 17 și 30, notele 75 și 78.

¹⁰ Pentru care nu cunoaștem datele tehnice. Oberländer-Târnoveanu 1978, p. 77, nr. 24; Mănușu-Adameșteanu, Poenaru Bordea 1992–1993, p. 127, nota 23; Poenaru Bordea 2004, p. 55, nr. 108.

¹¹ Identificați ipotetic cu *centenionales communes* menționați, un veac mai târziu, în culegerea imperială de legi realizată la cererea lui Theodosius II, *Codex Theodosianus* (VIII, 23, 1).

¹² Ocheșeanu 1991, p. 417 și 454, nota 14; Isvoranu 2012, p. 31, nr. 62, nota 8 și p. 65.

¹³ Iacob 2003, p. 114, 118 (tabelul II) și 134–135, nr. 227 și notele 5–6.

¹⁴ Reprezentând 5/6 dintr-o *pecunia maiorina*, monedă de nominal mare denumită astfel de *Codex Theodosianus*, a se vedea mai sus nota 11; Bastien 1985, p. 89, nota 6. Pentru evoluția și cronologia speciilor monetare ale reformei din 348, Bastien 1985, p. 89–92 și recenzia lui Gh. Poenaru Bordea 1983–1985, p. 477.

¹⁵ Pentru stadiul descoperirilor monetare din perioada romană târzie la Argamum, a se vedea Iacob *et alii* 1999, în special p. 206–209; cu o analiză statistică mai detaliată, Iacob, Poenaru Bordea 2000.

¹⁶ Iacob, Poenaru Bordea 2000, p. 790, tab. IV.

Tip β

4. AE 2,88 g; 35,1 × 8,9 mm.
Argamum 2012, punct „Călugăra”, sect. A, C 2, U.S.6, -1,01 m.

Tip γ

5. AE 3,90 g; 39,2 × 12,4 mm; f. corodată, un fragment de la bază lipsește.
Argamum 2012, punct „Zimbru-cherhana”, SVI, -0,09 -0,10 m.

Histria, perioada autonomiei

Av. anepigraf; capul lui Apollo, laureat, spre dreapta, în cerc perlat.
Rv. [I]ΣΤΡ[ΙΗ]; vultur (cu aripile strânse) pe delfin, spre stânga; dedesubt, monograma A.

SNG XI Stancomb, pl. IX, nr. 187, a doua jumătate a secolului III a.Chr.

Cf. Poenaru Bordea 2001, p. 17, serie timpurie, anii post 339 – cca 313 a.Chr.

6. AE ↑ 4,75 g; 17,9 mm; ușor scyphată (avers convex / revers concav).
Argamum 2011, TV 10, C 4 Nord, -0,34 m.

Monedă grecească neprecizată
(perioada preromană sau provincială)

Av. Cap spre dreapta (?).

Rv. Ilizibil.

7. OR ↑ 2,23 g; 18 × 16,4 mm; flan puternic afectat de ardere, suprafața parțial topită.
Argamum 2012, „groapă ofrande”-basilică, -0,66 m.

Imperiul Roman*Constantin cel Mare*

Tip VOT XX / MVLT / •XXX• / •TS•Γ•.

RIC, VII, p. 504, nr. 31, Thessalonic, anii 318–319.

8. AE ↓ 2,86 g; 19,1 mm; cu urme ale stratului de argint.
Argamum 2011, passim.

Imitație, perioada 318–324

Av. Legendă indescifrabilă; bust laureat, drapat (?) și cuirasat, spre dreapta.

Rv. Legendă indescifrabilă; două Victorii față în față ținând la mijloc scut inscripționat, deasupra unui altar; în exergă [S?]IS.

Prototip probabil: tipul Victoriae Laetae Princ Perp, perioada 318–324.

Cf. RIC, VII, p. 432, nr. 58, pl. 13.58, Siscia, anii 318–319 (Constantin II Caesar).

9. AE ↑ 2,08 g; 17,5 mm. Argamum 2011, passim.

Constantius II

Tip *Victoriae Dd Avggg Nn*; în câmp, central, ; în exergă SMTS[.].

LRBC, I, nr. 862, perioada IV, Thessalonic, anii 341–346.

RIC, VIII, p. 411, nr. 102, grupa I, Thessalonic, anii 347–348.

10. AE ↘ 0,70 g; 14,7 mm; fragm.
Argamum 2012, „rezervația arheologică-drum”.

Constans

Tip VOT / XX / MVLT / XXX; în exergă •SMNB•.

LRBC, I, nr. 1154, perioada IV, Nicomedia, anii 341–346.

RIC, VIII, p. 475, nr. 56, grupa II, Nicomedia, anii 347–348.

11. AE ↖ 0,95 g; 14,2 mm.
Argamum 2012, „din zona necropolei”.

Constantius II

Tip *Fel Temp Reparatio* (FH 4); în spatele bustului, Δ.
Atelier neprecizat, anii 351–354.

12. AE 2 (redus) ↑ 4,64 g; 20,1 × 18,3 mm.
Argamum 2011, passim.

Constantius II

Tip *Fel Temp Reparatio* (FH 3); în câmp stânga D; în exergă SMN[.].
LRBC, II, -.

RIC, VIII, p. 482, nr. 109, grupa I, Nicomedia, 6 noiembrie 355 – 3 noiembrie 361.

13. AE 3 ↙ 2,13 g; 17,4 × 16,1 mm; uzată, corodată.
Argamum 2012, „rezervația arheologică passim”.

Constantius Gallus Caesar

Tip *Fel Temp Reparatio* (FH 3); în câmp stânga X •; în exergă CONS[.].

LRBC, II, nr. 2047, Constantinopol, anii 351–354.

RIC, VIII, p. 458, nr. 124, grupa II, Constantinopol, 15 martie 351 – iarna anului 354.

14. AE 3 ↙ 1,45 g; 16,5 × 14,8 mm; uzată, corodată.
Argamum 2011, passim.

Valentinian I

Tip *Restitutor Reip*; în exergă CONSP[.].

RIC, IX, p. 215, nr. 20a, Constantinopol, perioada 1, 25 februarie 364 – 24 august 367.

LRBC, II, nr. 2066, Constantinopol, anii 364–365.

15. AE 3 ↗ 2,79 g; 19,1 × 16,7 mm.
Argamum 2011, - 0,25 m, locuința 2, diagnostic.

Valens

Tip *Gloria Romanorum* (8); în exergă SMNF.

RIC, IX, p. 252, nr. 9c.3, Nicomedia, perioada 1, 25 februarie 364 – 24 august 367.

LRBC, II, nr. 2327, anii 364–365 sau nr. 2335, anii 367–375, Nicomedia.

16. AE 3 ↑ 2,15 g; 17,8 × 16,2 mm.
Argamum 2011, passim.

MULȚUMIRI

Mulțumim și pe această cale doamnei Vasilica Lungu și domnului Alexandre Baralis, coordonatorii proiectului *ANR-Pont Euxin. Orgamè, nécropole et territoire*, pentru amabilitatea de a ne încredința materialul spre studiu și publicare.

BIBLIOGRAFIE

- Aricescu 1975 – A. Aricescu, *Tezaurul de semne de schimb premonetare de la Enisala*, SCN 6, 1975, p. 17–24 și pl. I–IV.
- Bastien 1985 – P. Bastien, *Le monnayage de l'atelier de Lyon, de la mort de Constantin à la mort de Julien (337–363)*, Wetteren, 1985.
- Dima 2013 – M. Dima, *Monedele de argint ale cetății Istros în epoca elenistică*, SCN SN 4 (16), 2013 (2014), p. 7–72.
- Iacob 2003 – M. Iacob, *Tezaurul de monede romane târzii de la Argamum (cap Dolojman, jud. Tulcea)*, în: *Simpozion de numismatică dedicat împlinirii a 125 de ani de la proclamarea independenței României, Chișinău, 24–26 septembrie 2002, Comunicări, studii și note*, București, 2003, p. 113–136.
- Iacob, Poenaru Bordea 2000 – M. Iacob, Gh. Poenaru Bordea, *Les monnaies des IVe–VIIe siècles découvertes à Argamum (Scythie Mineure)*, în: B. Kluge, B. Weisser (eds.), *XII. Internationaler Numismatischer Kongress Berlin 1997. Akten, II*, Berlin, 2000, p. 780–792.
- Iacob et alii 1999 – M. Iacob, M. Mănușu-Adameșteanu, Poenaru Bordea 2001, *Argamum. Descoperiri monetare. Conспект preliminar*, MCA 1 1999 (2001), p. 203–213.
- Isvoranu 2012 – Th. Isvoranu, *Monede descoperite la Constanța în cartierul Viile Noi*, SCN SN 3 (15), 2012 (2013), p. 19–72.
- Mănușu-Adameșteanu 1984 – M. Mănușu-Adameșteanu, *Tezaurul de semne premonetare în formă de vârf de săgeată de la Vișina (com. Jurilovca, jud. Tulcea)*, SCN 8, 1984, p. 17–24.
- Mănușu-Adameșteanu, Poenaru Bordea 1992–1993 – M. Mănușu-Adameșteanu, Gh. Poenaru Bordea, *Mărturii numismatice privind locuirea antică de pe teritoriul satului Sălcioara, com. Unirea, jud. Tulcea*, BSNR 86–87, 1992–1993 (1996), p. 123–131.
- Ocheșeanu 1991 – R. Ocheșeanu, *Tezaurul de nummii constantinieni de la Arrubium (1908), contribuții la cunoașterea circulației monetare în Scythia Minor între anii 318–324*, Peuce 10, 1991, 1, p. 417–455; 2, p. 381–387.
- Oberländer-Târnoveanu 1978 – E. Oberländer-Târnoveanu, *Aspecte ale circulației monedei grecești în Dobrogea de nord (sec. VI î.e.n. – I e.n.)*, Pontica 11, 1978, p. 59–87.
- Poenaru Bordea 1983–1985 – Gh. Poenaru Bordea, *recenzie la Pierre Bastien, „Le monnayage de l'atelier de Lyon. De la mort de Constantin à la mort de Julien (337–363)”*, Wetteren, 1985, 263 p. +33 pl., BSNR 77–79, 1983–1985 (1986), p. 474–478.
- Poenaru Bordea 2001 – Gh. Poenaru Bordea, *Atelierul monetar al cetății Istros în perioada autonomiei*, în: *Simpozion de numismatică dedicat împlinirii a patru secole de la prima unire a românilor sub Mihai Voievod Viteazul, Chișinău, 28–30 mai 2000, Comunicări, studii și note*, București, 2001, p. 9–33.
- Poenaru Bordea 2004 – Gh. Poenaru Bordea, *La diffusion des monnaies d'Istros, Callatis et Tomi du VIe au Ier siècle av. J.-C. dans leurs territoires, zones d'influence et ailleurs*, în: *Presenza e funzioni della moneta nelle chora delle colonie greche dall'Iberia al Mar Nero. Atti del XII Convegno organizzato dall'Università "Federico II" e dal Centro Internazionale di Studi Numismatici, Napoli 16–17 giugno 2000*, Roma, 2004, p. 27–70.
- Poenaru Bordea, Oberländer-Târnoveanu 1980 – Gh. Poenaru Bordea, E. Oberländer-Târnoveanu, *Contributions à l'étude des monnaies-pointes de flèche à la lumière des trésors de Jurilovca, dép. de Tulcea*, în *Actes du IIe Congrès International de Thracologie (Bucarest, 4–10 septembre 1976)*, București, 1980, p. 141–150.
- Talmațchi 2009 – G. Talmațchi, *Despre semnele monetare din zona de vest și nord-vest a Pontului Euxin (secolele VI–V a.Chr.)*, Pontica 42, 2009, p. 587–610.
- Talmațchi 2011 – G. Talmațchi, *Monetăriile orașelor vest-pontice Histria, Callatis și Tomis în epocă autonomă*, Cluj-Napoca, 2011.

Plansa 1. „Vârfuri de săgeți” și monede descoperite la Enisala (1-2) și Argamum (3-6; 8-16) / „Arrowheads” and coins found at Enisala (1-2) and Argamum (3-6; 8-16).

ABRÉVIATIONS / ABBREVIATIONS / ABREVIERI

- AA – Archäologischer Anzeiger. Deutsches Archäologisches Institut, Darmstadt, München, Tübingen–Berlin
ACMI – Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
ActaMN – Acta Musei Napocensis, Cluj
ActaMP – Acta Musei Porolissensis, Zalău
ActaTS – Acta Terrae Septemcastrensis, Universitatea Lucian Blaga, Sibiu
Acta Siculica – Acta Siculica. Anuarul Muzeului Național Secuiesc, Sfântu Gheorghe
l'Anthropologie (Paris) – l'Anthropologie, Paris
Antiquity – Antiquity. A Quarterly Review of Archaeology, University of York
Anuarul MJIAP – Anuarul Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Prahova, Ploiești
ARA – Annuaire Roumain d'Anthropologie
Archaeometry – Archaeometry, Research Laboratory for Archaeology and the History of Art, Oxford University
ArchBulg – Archaeologia Bulgarica, Sofia
Area – Area, Royal Geographical Society, London
ArheologijaKiiv – Arheologija. Nacional'na akademija nauk Ukraini. Institut arheologii, Kiiv
ArheologijaSSSR – Arheologija SSSR. Svod Arheologičeskikh Istočnikov, Moskva
ArhMold – Arheologia Moldovei, Iași
BA – Biblioteca de Arheologie, București
BARIntSer – British Archaeological Reports. International Series, Oxford
BiblThrac – Bibliotheca Thracologica, București
BMC – *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, London. I, *Augustus to Vitellius*, 1923; II, *Vespasian to Domitian*, 1930; III, *Nerva to Hadrian*, 1936; IV, *Antoninus Pius to Commodus*, 1968; V, *Pertinax to Elagabalus*, 1950 (H. Mattingly); VI, *Severus Alexander to Balbinus and Pupienus*, 1962 (R.A.G. Carson)
BMJT – Buletinul Muzeului Județean Teleorman, Alexandria
BMJTAG – Buletinul Muzeului Județean „Teohari Antonescu”, Giurgiu
BSNR – Buletinul Societății Numismatice Române, București
Bull. et Mém. de la Soc. d'Anthrop. de Paris – Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris
CA – Cercetări Arheologice, București
Caiete ARA - Caietele ARA, Revistă de Arhitectură, Restaurare și Arheologie, Asociația ARA, București
CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București
CercNum – Cercetări Numismatice, București
Dacia / Dacia NS – Dacia / Dacia Nouvelle Série. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Académie Roumaine. Institut d'archéologie « Vasile Pârvan », Bucarest
DOW, I – *Dumbarton Oaks Catalogues*. A. Bellinger, Ph. Grierson (eds.), *Catalogue of the Byzantine coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, I, *Anastasius to Maurice (491-602)*, Washington, 1966 (A. Bellinger)
EAIVR – C. Preda (ed.), *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României*, vol. I-III (1994, 1996, 2000), București
EphemNap - *Ephemeris Napocensis*. Academia Română, Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca
Estiot, TM 5 – Sylviane Estiot, *Le trésor de Maravielle (Var)*, în *Trésors Monétaires*, V, 1983, p. 9-115
Estiot, *Venèra* – Sylviane Estiot, *Ripostiglio della Venèra. Nuovo Catalogo Illustrato* II/1, *Aureliano*, Roma, 1995
FI – File de Istorie, Bistrița
FolArch – *Folia Archaeologica*, Budapest
Giard, *Venèra* – J.-B. Giard, *Ripostiglio della Venèra. Nuovo Catalogo Illustrato*, III/1, *Gordiano III-Quintillo*, Roma, 1995
Göbl – R. Göbl, *Die Münzprägung der Kaiser Valerianus I. / Gallienus / Saloninus (253/268), Regalianus (260) und Macrianus / Quietus (260–262)*, Viena, 2000
IJO – International Journal of Osteoarchaeology
IstMitt – *Istanbuler Mitteilungen*, Istanbul
Istros – Istros, Muzeul Brăilei, Brăila
JAS – *Journal of Archaeological Science*, London
JEA – *Journal of European Archaeology*
JFA – *Journal of Field Archaeology*

- KSIA (Kiiv) – Kratkije Soobščeniija Instituta Arheologij Akademij Nauk SSSR, Kiiv
 KSIA (Moskva) – Kratkije Soobščeniija Instituta Arheologij Akademij Nauk SSSR, Moskva
 Ktèma – Civilisations de l'Orient, de la Grèce et de Rome antiques, Strasbourg
 MCA – Materiale și Cercetări Arheologice, București
 MemAnt – Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
 MIAR – Materialy i issledovanija po arheologii Rossii
 MIBE – W. Hahn, M.A. Metlich, *Money of the Incipient Byzantine Empire (Anastasius I – Justinian I, 491–565)*, Viena, 2000
 Mousaios – Buletinul Științific al Muzeului Județean Buzău
 MuzNaț – Muzeul Național, București
 NZ – Numismatische Zeitschrift, Viena
 Peuce – Peuce, Studii și cercetări de istorie și arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea
 Pick, Regling – B. Pick, K. Regling, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*, I, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, Berlin, 1, 1898 (B. Pick), 2, 1910 (B. Pick, K. Regling)
 Pink, NZ – K. Pink, *Der Aufbau der Römischen Münzprägung in der Kaiserzeit*. VI/1, *Probus*, NZ, 71, 1946, p. 13-74
 Pontica – Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța
 PZ – Prähistorische Zeitschrift, Berlin-Mainz
 RA – Revue Archéologique, Paris
 Radiocarbon – An International Journal of Cosmogenic Isotope Research, Cambridge
 REA – Revue des Études Anciennes, Bordeaux
 RevBistr – Revista Bistriței. Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, Bistrița
 RevMuz – Revista Muzeelor, București
 RIC III – H. Mattingly, E.A. Sydenham, *The Roman Imperial Coinage*, III, *Antoninus Pius to Commodus*, London, 1930
 RIC IV, 1 – H. Mattingly, E.A. Sydenham, *The Roman Imperial Coinage*, IV, 1, *Pertinax to Geta*, London, 1968
 RIC IV, 2 – H. Mattingly, E.A. Sydenham, C.H.V. Sutherland, *The Roman Imperial Coinage*, IV, 2, *Macrinus to Pupienus*, London, 1938
 RIC IV, 3 – H. Mattingly, E.A. Sydenham, C.H.V. Sutherland, *The Roman Imperial Coinage*, IV, 3, *Gordian III – Uranus Antoninus*, London, 1949
 RIC V, 1 – P.H. Webb, *The Roman Imperial Coinage*, V, 1, London, 1927 (retipărit 1968)
 RIC V, 2 – P.H. Webb, *The Roman Imperial Coinage*, V, 2, London, 1933 (retipărit 1968)
 RIC VI – C.H.V. Sutherland, *The Roman Imperial Coinage*, VI, *From Diocletian's reform (A.D. 294) to the death of Maximinus (A.D. 313)*, London, 1967
 RIC VII – P.M. Bruun, *The Roman Imperial Coinage*, VII, *Constantine and Licinius A.D. 313-337*, London, 1966
 RIC IX – J.W.E. Pearce, *The Roman Imperial Coinage*, IX, *Valentinian I-Theodosius I*, London, 1933 (retipărit 1968)
 Ruzicka, *Inedita* – L. Ruzicka, *Inedita aus Moesia Inferior*, NZ, 50, 1917, p. 73–173
 Quaternary International – Quaternary International. The Journal of the International Union for Quaternary Research
 SAA – Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
 SCA – Studii și Cercetări de Antropologie, București
 SCIV(A) – Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București
 SCN – Studii și Cercetări de Numismatică, București
 SNG IX, BM – Silloge Nummorum Graecorum, IX, The British Museum, I, *Black Sea*, London, 1993
 SNG XI, *Stancob* – Silloge Nummorum Graecorum, XI, *The William Stancob Collection of coins of the Black Sea Region*, Oxford, 2000
 SovArh – Sovetskaja Arheologija, Moskva
 SP – Studii de Preistorie, București
 Stratum(Plus) – Stratum (Plus), Școala Superioară de Antropologie, Chișinău, Sankt Petersburg, București
 StudCom Satu Mare – Studii și comunicări Satu Mare
 StudCom Sibiu – Studii și Comunicări, Sibiu
 Th-D – Thraco-Dacica, București
 Tyragetia – Tyragetia. Anuarul Muzeului Național de Istorie a Moldovei, Chișinău
 Vărbanov – I. Vărbanov, *Greek Imperial Coins and their Values (The Local Coinage of the Roman Empire)*, I, *Dacia, Moesia Superior, Moesia Inferior*, Burgas, 2005
 Verh.Naturforsch.Ver. – Verhandlungen des naturforschenden Vereines in Brünn, Brünn (Brno)